

РОЗДІЛ 1 УКРАЇНСЬКА МОВА

УДК 81'373.7: 008

КОДИ КУЛЬТУРИ В АСПЕКТІ КУЛЬТУРНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ

CULTURAL CODE IN THE ASPECTS OF CULTURAL INTERPRETATION OF PHRAZEOLOGICAL UNITS

Бадюл В.В.,

аспірант кафедри української філології і методики навчання
фахових дисциплінПівденноукраїнського національного педагогічного університету
імені К.Д. Ушинського

У статті наголошено, що в лінгвістиці кінця ХХ століття стало можливим прийняття такого постулату: мова найтісніше пов'язана з культурою; вона зароджується в ній, розвивається в ній і виражає її. На основі цієї ідеї виникла нова наука – лінгвокультурологія, завдання якої полягає в експлікації культурної значущості мовних одиниць шляхом співвідношення їхнього символічного прочитання з відомими кодами культури. Узагальнено, що культурний код – це спосіб збереження й передачі інформації, тип культурної пам'яті певної лінгвокультурної спільноти. З'ясовано, що ключовою ланкою культурної інтерпретації є співвіднесення фразеологічної одиниці через її слова-компоненти з тематичними кодами культури, де культурні смисли компонентів отримують своє підтвердження.

Ключові слова: код культури, фразеологічна одиниця, культурна інтерпретація.

В статье отмечено, что в лингвистике конца ХХ века стало возможным принятие такого постулата: язык тесно связан с культурой; он зарождается в ней, развивается в ней и выражает ее. На основе этой идеи возникла новая наука – лингвокультурология, задача которой состоит в экспликации культурной значимости языковых единиц путем соотношения их символического прочтения с известными кодами культуры. Определено, что культурный код – это способ сохранения и передачи информации, тип культурной памяти определенного лингвокультурного общества. Выяснено, что ключевым звеном культурной интерпретации является соотнесение фразеологизма через его слова-компоненты с тематическими кодами культуры, где культурные смыслы компонентов получают свое подтверждение.

Ключевые слова: код культуры, фразеологическая единица, культурная интерпретация.

The article emphasizes that in the late 20th century linguistics it became possible to adopt such a postulate: the language is closely related to culture; she is born in it, develops in it and expresses it. On the basis of this idea a new science emerged – linguoculture, whose task is to explicate the cultural significance of linguistic units through the ratio of their symbolic reading with known cultural codes. It is generalized that cultural code is a way of preserving and transmitting information, the type of cultural memory of a particular linguistic community. It is revealed that the key element of cultural interpretation is the correlation of phraseology through its words-components with thematic codes of culture, where the cultural meanings of the components get their confirmation.

Key words: code of culture, phraseological unit, cultural interpretation.

Постановка проблеми. Сучасне мовознавство спрямоване на вивчення мовних фактів у нероздільному зв'язку з матеріальною та духовною культурою народу, його культурною свідомістю [12; 14; 18]. Це пов'язано з тим, що наприкінці ХХ ст., на думку Р. Фрумкіної, «створився своєрідний глухий кут: з'ясувалося, що в науці про людину немає місця головному, що створило людину та її інтелект, – культурі» [19, с. 104]. У зв'язку з тим, що здебільшого людина пов'язана передовсім не зі світом, а з його репрезентаціями, з когнітивними картинками й моделями, то світ постає крізь призму культури та мови

народу, який бачить цей світ. Це сприяло виникненню нової сфери знань – *лінгвокультурології*, яка запропонувала основний постулат: «мова не лише пов'язана з культурою, а й виражає її. Мова одночасно є засобом утворення, розвитку та збереження (у формі текстів) культури, а також її частиною, оскільки за допомогою мови створюються реальні, об'єктивні твори матеріальної та духовної культури» [10, с. 28]. Через недостатню вивченість та невідповідність різних підходів до визначення об'єкта, предмета, основних одиниць дослідження лінгвокультурологія наразі є надзвичайно перспективною та актуальною.

Завданням нової дисципліни є «експлікація культурної значущості мовних одиниць шляхом співвідношення їхнього символічного прочитання з відомими кодами культури» [7, с. 54].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Кодам культури як методологічній, поняттєвій основі лінгвокультурології присвячено праці Ф.Бацевича, О.Березович, Д.Гудкова, М.Ковшової, В.Красних, В.Маслової, М.Новикової, В.Телії, Л.Савченко, О.Селіванової, О.Снитко, І.Чибора та інших мовознавців, проте проблема докладного їхнього аналізу чекає свого вирішення, що зумовило *актуальність* нашої наукової розвідки.

Постановка завдання. Мета статті – розглянути зміст поняття «код» в аспекті лінгвістичних знань; з'ясувати взаємозв'язок коду культури й культурної інтерпретації фразеологічних одиниць.

Виклад основного матеріалу. Код культури є одним із центральних понять лінгвокультурологічної наукової парадигми й базовим семіотичним терміном. Він утілює відповідність між планом змісту і планом вираження знака, задає «значущість знака, а інтерпретатор цю значущість розкриває, «розшифровує», тобто розуміє знак» [4, с. 30].

У дослідженнях В.Красних, В.Телії, О.Березович код культури виступає як знакова реалізація архетипів свідомості.

Зокрема, В.Красних під кодом культури розуміє сітку, яку культура накидає на довкілля, членує, категоризує, структурує та оцінює його [8, с. 232]. Слушними є також зауваження лінгвіста, що «коди культури як феномен є універсальними за своєю природою, вони притаманні людині як *homo sapiens*. Проте їхній вияв, питома вага кожного з них у певній культурі, а також метафори, в яких вони вербалізовані, завжди національно детерміновані й зумовлені конкретною культурою» [9, с. 298]. Коди культури співвідносні з найдавнішими архетипними уявленнями людини, пов'язуючи мову та (наївну) картину світу людини [1, с. 158].

Культурний код, на думку М.Ковшової, – це система знаків матеріального й духовного світу, що стали носіями культурних смислів; «у процесі освоєння людиною світу вони втілили в собі культурні смисли, які «прочитуються» в цих знаках» [4, с. 30–31].

У сучасних студіях із лінгвокультурології в питаннях про коди культури як системи знаків (знакових тіл) матеріального та культурного світу центральне місце продовжують займати культурні смисли [3, с. 9] і вміщена в них інформація

[5, с. 171]. Зміст цієї інформації, за твердженням О.Березович, визначає не так об'єктивне «фотографування» дійсності, як суб'єктивно наївне світосприйняття носія традиції, що має етнічне, соціальне, культурне підґрунтя. Така інформація охоплює основні координати моделі світу (часові, просторові, аксіологічні тощо), але при цьому надто вибіркова (у низці близьких за змістом елементів один може мати культурну (мовну) відзнаку, а інший може бути позбавлений подібної маркованості) [2, с. 9].

Грунтовною є думка відомого українського мовознавця О.Селіванової, що код культури – це «мережа членування, категоризації, оцінок інтеріоризованого світу та внутрішнього досвіду людини, зумовлена культурою певного етносу й репрезентована в семіотичних системах природної мови, мистецтва, обрядів, звичаїв, вірувань, а також у нормах моралі, поведінці членів етнічної спільноти» [17, с. 43].

Зарубіжний філолог М.Ковшова доречно наголошує, що «закодований ціннісний зміст, який виробляється в культурі, утворює систему кодів культури і складає загалом картину світу, яка розкриває світогляд того чи іншого соціуму» [5, с. 170]. Відповідно, код культури в лінгвістиці розглядають як «знаряддя вираження смислів, які мають різні формальні обличчя» [2, с. 341].

Український науковець Л.Савченко, поділяючи думки згаданих мовознавців, акцентує увагу на важливості кодування саме «національної етнокультурної інформації <...> у формі, здатній ідентифікувати культуру через сукупність вторинних знаків і символів» [15, с. 62] та вводить у науковий обіг термін «етнокод», найбільш оптимальний, на її думку, в дослідженнях елементів духовної культури у фразеології.

Враховуючи вищезазначені трактування, вважаємо, що культурний код – це спосіб збереження й передачі інформації, тип культурної пам'яті певної лінгвокультурної спільноти.

Коди культури фіксують колективні уявлення, утворюють систему координат, яка задає еталони культури. Класифікації кодів культури базовано на субстанціональному та концептуальному різноманітті знаків (Г.Багаутдінова, О.Галинська, Б.Гудков, М.Ковшова, В.Красних, Т.Леонтєва, Л.Савченко, О.Селіванова). Здебільшого науковці беруть за основу типологію В.Красних: соматичний, просторовий, часовий, предметний, біоморфний і духовний коди культури [8, с. 233]. Загалом, мовознавець стверджує, що кодів не повинно бути багато, різноманітність полягає не в їхній кількості, а в реалізації [8, с. 280].

Крім базових (за В. Красних), дослідники часто виокремлюють й інші коди культури, необхідні для опису й аналізу фразеологічних одиниць (Г. Багаутдінова – антропоморфний, колоративний, квантитативний, анімістичний, міфологічний, термінологічний; Д. Гудков, М. Ковшова – антропний, гастрономічний, архітектурний, духовно- чи релігійно-антропоморфний; Р. Батсурен – якісний, ваговий, діяльнісний; Т. Леонтьєва – геометричний, мовленнєвий, соціальний, технічний; О. Селіванова – космогонічний, аксіологічний, сенсорний).

Вичерпною, на нашу думку, є типологія М. Піменової, яка виділяє такі коди культури, як природний, рослинний (вегетативний, фітоморфний), зооморфний (анімальний, орнітальний, теріоморфний), перцептивний, соматичний, антропоморфний, предметний, харчовий, метеорологічний, хімічний, колірний, просторовий, часовий, духовний, теоморфний, галантерейний, ігровий, математичний, медичний, музичний, етнографічний, екологічний, економічний [13, с. 81].

Найдетальнішу на сьогодні класифікацію кодів (антропний, соматичний, зооморфний, фітоморфний, предметний, природний, спатіальний, темпоральний, геометричний, квантитативний, колоративний, моторіальний, каузативний, аксіологічний, кваліфікативний) та етнокодів культури (міфологічний, демонологічно-антропоморфний, етіологічний, релігійний, повір'я (прикмет), традиційно-обрядовий, звичаєвий, ритуальний, ворожіння, замовлянь, клятви (присяги, божби), проклять, етикетний) запропонував Л. Савченко [15].

Як підкреслюють мовознавці, система кодів культури потребує впорядкування шляхом систематизації та ґрунтового аналізу міжкодових метафоричних переходів. «Чітких меж між кодами не існує, вони взаємодіють та проникають один в одного» [15, с. 71]. Знаки однієї предметної сфери стають донорською зоною на позначення іншої реципієнтної зони [16, с. 177]. Важливо тут зрозуміти механізм того, як об'єкти реального світу, крім виконуваних ними функцій, набувають у культурі знакової функції, тобто стають носіями додаткової інформації [11, с. 21].

У нашому дослідженні погоджуємося, що «найбільш оптимальною для лінгвокультурологічного вивчення є організація культурних знаків у код культури за тематичною ознакою: «людина» (антропний код), «природа» (природний код), «тіло» (тілесний, або соматичний, код) та ін.» [5, с. 174].

За функцією тематичні коди культури – це найбільш оптимальна для лінгвокультурологічного дослідження модельна сфера. За формою це субстанціонально різні знаки матеріального й духовного світу, об'єднані в межах однієї теми. За змістом ці знаки є реаліями світу, переосмислені в естетичних та етичних категоріях, які стали носіями культурних ідей і водночас складниками культурного простору. «Тіла» знаків для презентації своїх ментальних структур культура «запозичує» в мові як найбільш універсальному засобі позначення світу, перетворюючи його з вербального коду у вербальний код культури, подвоюючи його вторинність [5, с. 174].

До культурних кодів залучають текст (Р. Барт), вважаючи, що будь-який текст сплетений із безмежної кількості увібраних у нього культурних кодів, текст стає вплетеним у тканину культури; він – її «пам'ять» [6]. Це дає підстави погодитися з Л. Савченко, що «фразеологічні одиниці – це «згорнуті» мікротексти, що зберігають культурну інформацію, а їхні компоненти та образи пронизані культурними кодами [15, с. 62].

«Провідником» у культурний простір служить образ фразеологічної одиниці (далі – ФО): він актуалізує знання про походження ФО, про пов'язані з цим ритуали, обряди, повір'я, міфи тощо; саме образ ФО «пробуджує» у свідомості окультурені уявлення; образ викликає асоціації з різними предметами, текстами, діями, встановлює зв'язок із втіленими в них культурними смислами і, збагачений культурною семантикою, «повертається» у фразеологічну одиницю» [5, с. 174–175].

Для носія мови, який сприймає фразеологічну одиницю, важливим є не лише загальне значення ФО, що, як відомо, не виводиться зі значень слів-компонентів і закріплене в мовній пам'яті, але й значення слів-компонентів ФО: відбувається «розкодування» смислів, які наявні в словах-компонентах, і «ці смисли суб'єкт мовлення шукає в тому коді, в тій системі культури, куди вказують слова-компоненти». Співвіднесення слів-компонентів фразеологічної одиниці та фразеологічної одиниці цілком із кодами культури «створює культурне тло, на якому розуміється значення фразеологізму, чуттєво сприймається і переживається його образ, оцінюється те, що відбувається в дійсності» [3, с. 102–103].

М. Ковшова вважає, що «культурна інтерпретація фразеологічної одиниці здійснюється шляхом референції вербальних культурних знаків (слів-компонентів фразеологізму) до різних за субстанціями культурних знаків у межах тема-

тичних кодів культури з метою виявлення їхньої кореляції з культурними сенсами» [5, с. 176]; це «породжує» культурну конотацію фразеологічної одиниці, формує її роль як знака культури [3, с. 95]. «Ключовою ланкою культурної інтерпретації є співвіднесення фразеологізму через його слова-компоненти з тематичними кодами культури, де культурні смисли компонентів отримують своє підтвердження» [5, с. 176].

Показати, як і в яких формах втілені у ФО культурні смисли, як суб'єкт мови усвідомлює їх і використовує в дискурсивних практиках, – ось завдання, перші кроки в осмисленні якої дозволяє зробити послідовна культурна інтерпретація фразеологічної одиниці [3, с. 92].

Висновки. Отже, термін «код культури» визначають як зумовлену культурною мережу членування, категоризації, оцінок світу (В. Красних, О. Селіванова), систему знаків, що репрезентують культурні смисли (В. Телія, М. Ковшова, Б. Гудков, Л. Савченко). Елементи духовної культури етносу складають етнокод культури (Л. Савченко). Як вторинна знакова система код культури акумулює ціннісний для культури зміст і функціонує як спосіб опису світогляду лінгвокультури (І. Чибор). Базові культурні коди визначають етноментальну, морально-еталонну сферу, що бере участь у структуруванні й оцінюванні довкілля. У фразеологічних одиницях, зокрема, у створеній картотеці на матеріалі української жіночої прози початку ХХІ століття, репрезентовано весь спектр лінгвокультурних кодів. Саме вони утворюють національну концептосферу, яка утримує етнічні уподобання й еталони поведінки, що вможлиблює стверджувати про трансляцію

базових кодів в українській мовній системі загалом. Наприклад: «**Дякувати Богу, на наркотики не підсіла й по дискотеках не вешилася**» (Ірен Роздобудько «Гудзик»); «**Лисиця – не нашого поля ягідка**» (Ірен Роздобудько «Гудзик»); «**Часом одна мить вирішує все і перевертає життя з ніг на голову**» (Ірен Роздобудько «Дві хвилини правди»); «**В Ірини кожен день на вагу золота...**» (Галина Вдовиченко «Інші пів'яблука»); «**А потім, коли маєш настрої, вернеш гори за годину**» (Галина Вдовиченко «Пів'яблука»); «**Шеф уважає, що як він зорганізував своїй працівниці позапланові канікули, то тепер може ганяти її у хвіст і в гриву**» (Євгенія Кононенко «Ностальгія»); «**Борони Боже! Я думаю, як би взагалі уникнути цього!**» (Євгенія Кононенко «Книгарня Шок»); «**Лерка продовжувала вертити хлопцями, як циган сонцем**» (Дара Корній «Зірка для тебе»); «**Від здивування, здається, і дар мови втратив**» (Дара Корній «Зірка для тебе»); «**Тоді зняла з пальця обручку і кинула Владу під ноги. От і все. Спалила мости, так їй тоді здавалося**» (Дара Корній «Тому, що ти є»); «**А Марина зловила себе на думці, що вона вже тисячу років не сиділа ось так у кав'ярні й не їла тістечок**» (Ольга Деркачова «Крамниця щастя»); «**Тікала світ за очі**» (Ольга Деркачова «Дім Терези»); «**...за сенсаціями рище, а в кишені вітер свище**» (Надія Гуменюк «Квіти на снігу»); «**До біса дісти і всі табу**» (Світлана Талан «Купеля») тощо.

Перспективи подальших досліджень убачаємо в ґрунтовному вивченні особливостей кодування культури у фразеологічній палітрі української жіночої прози початку ХХІ століття, в якій домінує розповідь про світле почуття – кохання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алефиренко Н.Ф. Фразеология в свете современных лингвистических парадигм: монография. М.: ООО Изд-во «Элпис», 2008. 271 с.
2. Березович Е.Л. Язык и традиционная культура: Этнолингвистические исследования. М.: «Индрик», 2007. 600 с.
3. Гудков Д.Б., Ковшова М.Л. Телесный код русской культуры: материалы к словарю. М.: «Гнозис», 2007. 288 с.
4. Ковшова М.Л. «Культурный код» как элемент культурной интерпретации фразеологизмов в лингвокультурологической парадигме исследования. Знание. Язык. Культура: материалы междунар. научной конференции. Тула: Петровская Гора, 2007. С. 30–33.
5. Ковшова М.Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии: Коды культуры. Изд. 3-е. М.: ЛЕНАНД, 2016. 456 с.
6. Косиков Г.К. Ролан Барт – семиолог, литературовед. URL: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/31901#51>
7. Коурова О.И. Традиционно-поэтическая лексика и фразеология как лингвокультурная ценность: монография. Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2005. 235 с.
8. Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология: курс лекций. М.: ИТДГК «Гнозис», 2002. 284 с.
9. Красных В. «Свой» среди «чужих»: миф или реальность? М.: 2003.
10. Маслова В.А. Лингвокультурология: учебн. пособие для студ. высш. учебн. заведений. М.: Издательский центр «Академия», 2001. 208 с.

11. Маслова В.А. Национальные ценности и язык: духовный код культуры. Лінгвістика. 2010. № 2 (20). С. 19–30.
12. Мізін К.І. Усталені порівняння крізь призму артефактного коду культури: зіставно-лінгвокультурологічний аналіз (на матеріалі англійської, німецької, української та російської мов). Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вип. 2. С. 24–27.
13. Пименова М.В. Коды культуры и проблема классификации концептов. Язык. Текст. Дискурс; под. ред. проф. Г.Н. Манаенко. Ставрополь, 2007. С. 79–86.
14. Попова З.Д., Стернин И.А. Язык и национальная картина мира. 2-е изд. Воронеж: Истоки, 2003. 60 с.
15. Савченко Л.В. Савченко. Сімферополь: Доля, 2013. 600 с.
16. Селіванова О.О. Світ свідомості в мові. Мир сознания в языке: монографія. Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
17. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля. К, 2006. 716 с.
18. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление: монографія. М.: «Либроком», 2009. 247 с.
19. Фрумкина Р.М. Лингвистика в поисках эпистемологии. Лингвистика на исходе XX века: Итоги и перспективы: тезисы международной конференции. М., 1995. Т. II. С. 104.

УДК 811.161.2373.46:367.4

ОСОБЛИВОСТІ БАГАТОКОМПОНЕНТНИХ ЕПОНІМІЧНИХ ТЕРМІНІВ

FEATURES OF MULTICOMPONENT EPONYMIC TERMS

Дзюба М.М.,

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри українознавства*

Національного університету водного господарства та природокористування

У статті проаналізовано особливості творення та функціонування багатоконпонентних епонімічних термінів у природничих терміносистемах сучасної української мови. Серед багатоконпонентних номінацій з компонентом-епонімом виділено три структурні типи з погляду їх семіотичної цілісності: нерозкладні, стійкі та вільні. Виокремлено структурні моделі, за якими можуть утворюватися багатоконпонентні епонімічні терміни, простежено їхню продуктивність. Встановлено, що багатоконпонентні епонімічні терміни найчастіше виникають на основі двоконпонентних словосполучень унаслідок подальшої конкретизації їхнього значення. З'ясовано, що окремі багатоконпонентні конструкції, подібно як і двоконпонентні, функціонують як синонімічні.

Ключові слова: епонімічні терміни, епонім, багатоконпонентні термінологічні словосполучення, природничі терміносистеми, термінологія.

В статье проанализированы особенности создания и функционирования многокомпонентных эпонимических терминов в естественнонаучных терминсистемах современного украинского языка. Среди многокомпонентных номинаций с компонентом-эпонимом выделено три структурных типа с точки зрения их семиотической целостности: нераскладные, устойчивые и свободные. Выделены структурные модели, по которым могут образовываться многокомпонентные эпонимические термины, прослежена их производительность. Установлено, что многокомпонентные эпонимические термины чаще всего возникают на основе двухкомпонентных словосочетаний вследствие дальнейшей конкретизации их значения. Выяснено, что отдельные многокомпонентные конструкции, подобно двухкомпонентным, функционируют как синонимические.

Ключевые слова: эпонимические термины, эпоним, многокомпонентные терминологические словосочетания, естественнонаучные терминсистемы, терминология.

The article analyses the features of formation and functioning of multicomponent eponymic terms in the terminological systems of natural sciences in the modern Ukrainian language. Among the multicomponent nominated units with the eponymic component, three structural types are distinguished in terms of their semiotic integrity: they are inseparable, fixed and free. Structural models, which can be productive for the formation of multicomponent eponymic terms, are distinguished and their productivity is traced. It has been established that multicomponent eponymic terms are often formed on the basis of two-component phrases as a result of further specification of their meaning. It is revealed that certain multicomponent structures, as well as two-component ones, function as synonymous.

Key words: eponymic terms, eponym, multicomponent terminological phrases, terminological systems of natural sciences, terminology.